

TOPIC: CHRISTIANITY (HOW IT WAS
 BROUGHT TO YASAWA)

INFORMANT: TANIELA MOMOLELE

PLACE OF ORIGIN: YASAWA I RARA

PLACE OF INTERVIEW: YASAWA I RARA

DATE: 25 / 4 / 83

INVESTIGATOR: JOVILISI TUIITECI.
 TR.

E rawa ni o tukuna vei au, na kena cabe na lotu, e na nomudou vanua oqo ko Yasawa?

Ni bera ni cabe mai na lotu, e vakakoto oqo, na i tuvaki ni bula taumada, e na vanua oqo o Yasawa, se e na yanuyanu oqo ko Yasawa. E na gauna ni bula butobuto, ka ra tubu tu kina na i valu e na gauna taumada, e na gauna ka tekivu me via kabai Yasawa taumada, o ira na turaga mai Macuata, e ra dau vakoto oqo na kena i lako lako. Ni o Yasawa kei Bua, e rau vanua veiwekani, ka rau vanua duavata mai liu, me yacova mai na gauna e daidai. Ia, na kena i tekiteki vu ni nodrau dau kila vata na i valu, me vaka ni a sagai Bua, ka a sagai Yasawa mai na turaga na Tui Macuata. E sa qai dau tu vinaka kina, o rau o Bua vata kei Yasawa, e na vuku ni dua na vu, ka tiko e na vanua ko Yasawa, na yacana ko Sesetia. Ia na vu

mai na yavusa ko Yasawa, o ya mai na i tokatoka o Nasuicake. O ratou na kena Bete. Na i vakarau ni kena dau qaravi tiko na vu oqo, e dau vosa mai o koya, me vaka saraga au vosa tiko ga yani oqo. E dau tukuna mai, na veika e raica, se e lakova, se e kauta mai, ki na veivanua e lakova. E dau lako kina na dua na vanua, kevaka e caka tiko kina e dua na kakana, e na rawa ni na kauta mai e so na kakana. E ratou dau tiko vei iratou na kena Bete, e dau dua na sova lala, e dau lili donumaka tiko na matadravu. O ratou na Bete e ratou dau raica, ni sa dau yavavala na sova o ya, e sa yaco mai na Turaga na Vu ni vanua oqo. E ratou kila, ni sa yavavala na sova e rube tiko, donumakana matadravu. E na mataka ni ratou na gadra mai, e ratou sa na raica, ni sa na tu kina na kakana, na kena i coi, me vaka na dalo, e kau mai Vanua Levu, se na vuaka. E sa na tu e na loma ni sova o ya. E sa dau kena i vakarau o ya, ni ratou sa na raica, e sa na qai dau vosa tiko mai o koya, e na lalaga ni vale, e sega ni laurai o koya, na domona ga e na voqa tu mai. E dau kaya mai o koya, na kakana oqori, au a lako ki na noqu vanua mai Vanua Levu, ka caka tiko e dua na kakana ni oga. Sa mani bili na i votavota, au sa mani taura mai kina na kakana oqori, vata kei na kena i coi. Ia, e ra sega ni kila o ira. E va tu o ya, na i tovo ni kena i vakarau na kalou vu oqo, ka yacana o Sisetia. Ia, e ratou qai dau kauta na Beten, na ka e dau kauta mai, me vakadodonu sara, ki vua na i liuliu ni yavusa ko Yasawa, e sa qai dau kau sara, na ka e kauta tiko mai na kalou vu oqo, ki vua na Turaga na Tui Yasawa, kevaka e sa vaka donuya, na i liuliu ni yavusa o ya me gole cake, e sa na gole

cake, kevaka e sa vinakata me kania, e sa na kania ga. O ya na nona a tamata, ia, e na gauna o ya, ni sebera ni rau veisolisoli taka nai tutu vakatui na vanua oqo. Ka ni yacana tiko e na kena i vosavosataki e na vosa vaka Yasawa, e na vuku ni Turaga. Na vanua oqo, e Turaga Ulikoso, e kena i balebale, e ra turaga kece sara na vei turaga ni veitokatoka, se na veimataqali, e ra toka i ke. E turaga vata kei iratou na yavusa ko Yasawa, ka vaka talega kina, na yavusa ko Rara. Ia, mai na gauna ni valu, e ra sa kumukumuni vata, ka ra tu vakarau, kei na kena dau mai vosa na turaga oqo, me mai kaya. 'Dou vakatau na Turaga'. E sa voleka ni yaco mai oqo na Turaga na Tui Bua, e sa saqati koya mai na Turaga na Tui Macuata. Ia, e sa ratou dau tu vakarau sara o ratou na qase taumada. E sega ni dau dede, e sa dau kele mai na waqa mai Bua. E basika mai na Turaga na Tui Bua, e dau mai tukuna, dou tu vakarau. Ni sa ratou dau valu me ratou veisa, e dau sega ni rawata, na turaga na Tui Macuata, na bai kaukauwa ni nodratou i valu. Mai ratou samuti, ka ratou lesu tale, ka kalougata vaka levu tiko kina, na vanua oqo. Ia ni dau yaco talega mai, na gauna ni veivaluvaluti, ni tiko vei ira na veilecalecavi ni vanua oqo, vata kei iratou na turaga ni Teci, e matanitu duadua tiko ni vanua oqo, se na yanuyanu oqo o Teci. E ratou veiwekani vata sara kei iratou mai Macuata. E ratou tovolea me ratou samuti Yasawa, ka samuti Bukama, e dro bula mai e dua mai Bukama, qalo mai, ka mai vakatukutuku oti, e sa qai mai vakatukutuku oti, ka oti, e ratou sa qai mai kabai Teci, o ratou na turaga oqo i Yasawa. Ni vakaraitaka na kalouvu oqo, ka tu vata kei iratou,

ka sa mani vaka malumalumu taki kina o Teci. E sa mai yaco kina me sa vakarorogo mai o Teci, ka vakamalumalutaki na nodratou kaukauwa. Ka sa mani vakavuna, me sega ni rawa ni kabai Yasawa, o Macuata kei Teci. E vakavu tiko ga mai ki vua na kalou vu oqo. Ni sa dau maravu na tiko vaka i valu vakavanua, e sa qai dau lako me voliti Vanua Levu. E lako i Bua, me lai rai ki vua na Turaga na Tui Bua, ki Cakaunitabua. E na dua na gauna na nona lako yani, e sa donumaka, ni sa cabe mai na Lotu i Lau, e sa sasagataki sara na kena tete mai na Veivakalotutaki, e sa mani vakalotutaki kina o Tui Bua. E na gauna saraga e sa mai vakalotutaki kina o Tui Bua, vei iratou na turaga mai Tonga, kei iratou na kai Vavalagi, na i Talatala, e sa qai tekivu na Turaga na Tui Bua, me sa ia na i valu ni Lotu e na yasana ruarua, mai na vanua ko Bua, mai na sawana bula, ki na sawana mate. E na gauna e sa lako yani kina na vu oqo, e sa raica na Turaga na Tui Bua, kei iratou na Turaga ni Lau kei na Tonga, ka vaka kina o ratou na Turaga ni Vavalagi. Na nona lesu ga mai, e sa mai tukuna sara ki vei iratou na Bete. Raica, e dua na i lakolako au sa raica mai oqo, e sa veivakurabui taki dina. Au sa lesu mai ki vua na Turaga na Tui Bua. Na turaga na Tui Bua e sa Lotu. E dua na i sulu e sa vakaisulu kina, sai koya na Lotu. Na noqu wavokita, na vanua ko Vanua Levu, au sa raica tiko na i valu, ni nodra vakalotutaki, o ira na lewe ni vanua, ka kovuta na nona i yalgyala na Tui Bua. Na kedrai tuvaki na turaga, e ra ia tiko e na veivakalotutaki, e so na tamata, e ra vulavula, o ira o ya, o ira na kai Valagi. E so tale na tamata e ra damudamu, ka ra lelevu. E ra dzauniulu tani mai vei keda, o

ira na Tonga o ya. E via tautauvata mai vei ira oqo, e sò tale na turaga rairai vinaka, ka ra via mataqali ga vaka taki ira, sa i ira na turaga ni Bau oqo.. Vata kei koya na Turaga na Tui Bua, kei ira na lewe ni nona vanua. E na i yaragi makawa ni nodra i valu, ia e sa mai talanoa tiko na turaga na vukaloua oqo o Sesetia, vei iratou na kena Bete. Sa ratou ia tiko na kena Bete, io, e sa vakaevei? E sa qai tukuna o Sesetia, 'au sa via tukuna vei kemudou oqo, mo dou sa lako ko vua na Tui Bua'. Mo dou sa lai kauta mai na nona i sulu, ko e sa vakaisulu taki tiko kina, Baleta, niu sa lako, na kalou e sa vakalou kina na Tui Bua, e sa rerevaki sara. Baleta, na matana, na matana kece na yagona. Na yaloka ni matana, e rai ki liu, e rai ki na yasana i mawi, matau, i dakuna, na qeteqete ni yavana, na nona rai na kalou oqo, e matana kece na veitiki ni yagona. Sa i koya na kalou oqo, na kalou levu duadua. Dou sa lai kauta mai ki vua na Turaga na Tui Bua, ia dou sa lai kauta mai ki na vanua oqo ko Yasawa, mo dou sa laki kauta mai, mo dou sa mai qarava, mo dou sa mai vakayacora na ka mo dou qarava vua, mo dou kakua tale ni kácivi keitou, dou vakasukai keitou, k na kalou vu, ni o keitou talega, keitou na cuva, vua me vakataki kemuni, keimami na raica o keimami na kalou vu, o ni na sega ni raica. Sai koya ga oqo, na kalou levu duadua. O ya, na nona i tukutuku na Kalou vu. Na sala ka laki kau rawa nai kina na Lotu. E sega ni lai kau mai vaka i valu i Yasawa na Lotu, Na kena gaunisala saraga oqo. E sa qai cabe mai na ^uete, ka gole sara yani ki Vale Levu. Ka laki vakatau tukutuku yani ki vua na Tui, e sa qai vakasama na Turaga na Tui. O, e sa vosa ni Kalou,

ka sa i koya na kalouvu, tou sa qaga tiko kina, na kalouvu, ko e sa kauta mai na veika e tou qaga kina, na kalouvu talega, e sa tukuna tiko mai na meca ni noda vanua oqo, kei na veivanuayanu, kei na veivanua me vaka taki Macuata. E ra sa druka kece, na vei vanua, e ra saga na vanua oqo ko Yasawa, e na vukuna ga na kalouvu, ka sa vosa vei kemudou na Turaga na Bete, dou sa cabe mai vei au, au sa vakadonuya oqo, me sa lai kau mai, na i sulu au sa raica, ka vakatokai tiko na Lōtu, meu sa mai vakaisuluk tale ga kina. E sa qai talatala na Turaga na Tui Yasawa, e sa qai talatala ki vua na Yavusa Ratu. Na nona talatala ki vei iratou na yavusa Ratu, o ratou na yavusa Ratu, e tiko e dua na nodratou waqa ni Viti, na yacana na Lewaduadua. E kena i balebale, na waqa o ya, e sega ni kena i balebale, me ratou turaga, se me ratou qaravi kina. Na waqa o ya, e vuna, ka kena i balebale na Lewaduadua, me tau ga mai na lewa e nona na Tui, me lako, ka soko ki Bua, e sa na lako, e na vukuna na nonana vakatulewa na Tui Bua. E yacana tiko na waqa ni Viti oqo, na Lewaduadua. E sai koya o ya, ni sa yaco mai na nona lewa, ka ratou sa yaco mai na Turaga na Yavusa Ratu, au sa mai tukuna, ni sa mai tukutuku na kalouvu ni vanua, e ratou sa lesu na Bete. O ratou na lewe ni nona yavusa, e na yavusa ko Yasawa, e sa lai tukuna yani e dua na i tukutuku. E sa dua na kalou, e kalou levu duadua ki vei ira na kalouvu. O ira, e ra cuva vua, kei keda talega na tamata. E sa mai tukuna o koya, ni nona kaukauwa, e da sega ni yacova na tamata. Na nona cakacaka mana, e sega ni yacova na nodra cakacaka mana o ira. E sa lewa na lomalagi kei na vuravura. Ia, dou sa rogoca oti na

i tukutukux, se na yavusa oqo, se na yavusa Ratu, e ratou sa qai vosa yani ki vua, na Turaga na Tui Yasawa, e sa qai tukuna yani o koya, sa vinaka vakalevu na Turaga na Tui. Keitou sa na soko e daidai, me keitou gole yani ki Cakaunitabua, ki vua na Turaga na Tui Bua, me sa laki kau mai na i sulu, ka vakatokai tiko na Lotu. E sa ratou veitatau, e ratou sa gole sara na leweni tokatoka oqo, na yavusa Ratu, e ratou sa soko, e na nodratou waqa, na lewa duadua. E na nodratou sa soko, e ratou sa yaco yani ki Bua, ka kele sara yani ki na uciwai, ka kele sara e na koro makawa e na gauna e liu o ya, ka so e sa lai cabe yani ki Vale Levu, e sa ra kila, ni sa tiko mai na Turaga na Tui Bua, na nodratou lako yani. E sa tukutuku sara na Tui Bua, vei iratou na kena matua mai Bua. Dou vakarau, e sa vakarau cabe mai na Turaga na Tui Yasawa. E sa yaco mai na kenai vakatakilakila vei au. Ratou qai yaco yani, e ratou sa veiciqomi sara tu, o ratou na dau ni veiqaravi mai Bua, ka sa waraki iratou tale ga na Tui Bua, ni sa ratou cegu tale ga mai na Veivakalotutaki, e ratou mai sota mada vakaveiwekani. E ratou sa tukutuku sara na lako yani ki Yasawa, a sa mani ciqomi iratou sara kina na Tui Bua, ka taroga. A cava sa i rogo, mai Yasawa. E sa manuma na Tui Bua, de sa valuti ko Yasawa, ka se ia tiko o koya na i valu ni Lotu, E sa ratou mani kaya na Yavusa Ratu, e sa dua na i tukutuku bibi, ka dua na i tukutuku taleitaki talega, mai vua na Turaga na Tui Yasawa, ko e keitou sa lako tiko mai kina. E sa cabe yani na kalouvu, ka vosa ki vei iratou na Bete, ka tukuna naveika ka sa caka tiko vei kemuni. E sa lai tukuna, ka talanoataka, ni o ni sa vakaisulu

tiko, e na dua na i suhu rarama. E kaya o koya, e dua na kato ni caka mana, ka kato loaloa, e na gauna o ni sa dau qarava kina na i lakolako, ni kena toso na i valu, e ratou sa masu na tamata vulavula. E ratou sa tacake na tamata vulavula. Ni ratou sa tacake o ya, o ya na masu, e ratou tukuna tiko. Ia, ni ratou sa tacake, ka ratou vosa tiko, e sa qai vaka e lako mai na yameyame e na gusqdratou, ka vaka e kuvu tu na kubou, e lomalagi. E sa lai kaya gona kina o koya, ni sa dua na mana levu, ka dua na kaukauwa levu. E sai koya ogo, e sa vakadonuya mai na Turaga na Tui Yasawa, me keitou sa cabe mai ki Cakaunitakua, me sa lako vakaturaga na i sulu o ni sa sulu kina, o ni sa bula kina, o ni sa qaqa tiko kina, me sa lako talega ki Yasawa, ki vua na Turaga na Tui Yasawa, me sa laki vakaisulu talega e ra vanua ko Yasawa, kei na kena veiyanuanu taucoko, ni yanuanu, e yala mai kina na vanua ko Yasawa. O ya, ni sa oti, e sa qai vakatairaka na Turaga na Tui Bua, vei ira na i Talatala, na Vavalagi, ka vakakina ki vei ira na Turaga ni Tonga, ka vakakina o ratou na Turaga Bale mai Lau, e na nona sa mai ia tiko na veivakalotutaki. E sa ratou mani tukuna na Tui Bua, me sa laki tukuni ki vua na Tui Yasawa, e sa na lako yani e dua na Turaga i Bua, me ra sa Lotu rawa ogo, me ra sa dau masu, me ra sa wili Vola Tabu. Me na sa na tekivu toka mada na Veivakalotutaki, ia me na qai laki tukuni toka, ni ratou sa na lesutale na veituraga ogo, me ratou laki raica e dua na qele, me laki soli, ki vua na Lotu. Ka tara talega na nona vale o koya e lako ogo, me dau, me sa laki bula kina, me sa na lai qarava tiko na i vakarau ni Lotu, ko e sa caka tiko ogo. E sa qai vakaraitaka

vei iratou na yavusa Ratu, na Turaga na Tui Bua. Sa ratou vei tataunaki, e sa qai kaciva e dua na soqoni na Turaga na Tui Bua. E na nona vanua, e sa qai vakaraitaka. E sa qai yaco mai na noqu gagadre, na Turaga na Tui Yasawa. Me sa lako na lotu, e sa lako mai vakaturaga, vakavanua vata, vaka veiwekani. E sa noqu lewa, me sa lako e dua vei kemudou na kai Tiliva, e na vanua o Bua. O sa na lako o iko Reteriki, o sa na biuta tu na nodatou vanua, na nomu oqori o Tiliva, kei na nomu i tokatoka o Nakakosa, mo sa na lako. Oqo na ka mo cakava, e sa qai masulaki, soli vua na i Vola Tabu, vakaraitaka na sala kece, me mai vakayacora tiko i Yasawa vua na Turaga na Tui Yasawa, se ki vua na Tui Yasawa. Sa ratou vei tatau, sa ratou ia lesutale mai, na qase. E ratou sa rawata na nodratou i tavi, e sa soko lesutale mai na waqa ni Viti, na Lewaduadua. Ni yaco mai na waqa ni Viti na Lewaduadua, e sa mai kele sara e na dua na baravi, e vakatokai o Caumatalevu. Na baravi o ya, e sa keitou tiko kina e na gauna oqo. Na matasawa oqo, e dau kele kina na Turaga na Tui Cakau, o Tui Macuata, Mai na gauna o ya, me yacova mai oqo, e se yacana tu ga. Ia, na vanua oqo, se na matasawa oqo, e nona i kelekele, e dau cabe talega kina, me vakamamaca kina, na uluna. Ia, na nodra sa kele na lesu mai Bua, e ra sa qai tavoca na waqa, e ratou sa qai kauta na qase oqo, vakaturaga vakavanua, me vaka na kena i valavala. E sa marau sara vakalevu na Turaga na Tui Yasawa, ni ratou sa cabe yani, e sa vakaraitaki sara ki vua na Turaga na Tui Yasawa. Kemuni na Turaga na Tui Yasawa, e sa tale lesu tale mai, na i lakolako vakaturaga. E sa ciqoma sara na Turaga na Tui Bua, kei

ira na turaga na Vavalagi, me vaka ni sa vakamacalataka mai vei keitou, na Turaga na Tui Bua, ni o ira na tamata vulavula, e ra a mai cavuta tiko na noda kalouvu, e sa i ira na ~~Va~~ Vavalagi na yacadra. O ira na tamata lelevu, ka ra drauniulu balavu toka, o ira o ya, na turaga ni Tonga. O ira e ra viavia tautauvata ga na kedra roka kei ira na Turaga ni Tonga, sai ira o ya na turaga ni Lau. Vata kei ~~ira~~ na Turaga na Tui Bua, kei na nona i mataivalu. E sa ra tukuna mai, ni sa lako mai e dua na turaga, sai koya e sa dabe toka oqo. Na yaca ni Turaga oqo, o Reteriki. E sa tiko oqo, na ka a tukuna tiko na kalouvu, na kato ni caka mana, sai koya na Vola Tabu. Na i Vola Tabu oqo, me wiliki, me da vaka bauta sara. Me da na vakarogova na ka e na wilika o koya, me da vakabauta sara. Ni sa masu o koya, e da sa masu sara ki vua na Kalou, o koya e tukuni tiko e na Vola Tabu. E sa i koya o ya, na i tukutuku, kei na i sulu, e a mai tukuna tiko na Kalou vu, E sa dua na i tatau levu, Turaga na Tui Yasawa. E vinakata na Talatala, kei ira na Veivakalotutaki, e sa vakadewataka mai, na wekamuni na Tui Bua, me raici e dua na qele, ka tara e dua na nona vale. Me vaka i tikotiko kina, me sa na qaravi sara na noda Vei vakalotutaki, me da cuva tiko ki vua na kalou. Sa i koya ga o ya na kena levu, Turaga na Tui Yasawa. Sa vinaka vakalevu. E sa kacikaci mai o Matanivanua me da sa soqosoqo mai. E sa qai kaci kaci mai na Turaga na Matanivanua, e ra sa qai soqoni mai, E sa qai vakamasuli na yavusa ko Yasawa, me ratou yalo vinaka sara, na ka a mai tukuna na kalouvu, e sa yaco mai oqo. E sa dabe toka oqo, o koya e lako mai vua na Tui Bua. Dou sa yalo vinaka sara,

e daidai, e sa na caka kina e dua na cakacaka vakaturaga, matua, me baleta, na nomudou dau qarava na kalouvu, me vaka na nona vosa, dou sa cabetaka oti mai vei au. Na gauna e sa yaco mai kina, mo dou sa na vakasukai iratou. Au sa mai tukuna oqo, mo dou sa lai cakacaka taka vakai kemudou, na kena vakasukai na kalouvu, o Sesetia, sa kena i sosomi. Na kalou dina, na kalou levu, ko e sa tiko oqo, vakatamata oqo. O koya e lako mai vua na Tui Bua, me mai, vulici keda, ka da muria na ka e cakava, me rawa ni da lotu kina ki vua na kalou. Oti, e ratou sa ciqoma sara na Turaga e na yavusa ko Yasawa. Sa vinaka vakalevu. E sa mani qai soli kina e dua na qele. E sa mani qai tukuna na turaga na Tui Yasawa, vaka cava o kemudou na yavusa Ratu, na qele cava e sa na soli vua. E sa qai tukuna, e sa na soli ga, na neitou qele oqo. Mai na gauna ka soli kina na qele oqo, mai liu, me yacova oqo, ka yacova na Veitarogi Vanua, e sa mai yaco me sa karoni tu. Me sa Freehold na qele e ratou a solia mai e na gauna o ya, naqase me yacova mai oqo, e vakatokai tiko o Namuani. E sa qai tukuna na Tui Yasawa, na nona vale, e sa na lai caka e na nomu tikini qele. E sa caka sara na nona vale, e na nona tiki ni qele na Turaga na Tui Yasawa. Ni sa oti o ya, e sa qai mai soli vua na Turaga oqo e o Reteriki, me vakayacana na vale o ya. E sa qai mani nanuma kina o Reteriki, me sa rau veiyacani mada, kei na yaca ni nona i tokatoka mai Bua. E sa qai kaya, kemuni na Turaga na Tui Yasawa, na vale oqo, e sa rau na veiyacani, kei na noqu i tokatoka o Nakakoso. O Nakakoso e na gauna o ya, me yacova mai me tawana, me sa tekivu me sa vakavuli taka na Lotu ki vua na kalou, e se yacana tu ga ni

kua, na yavu ni vale, e tu vinaka e na gauna oqo, mai vua na Turaga na Tui Yasawa. E Nakakoso tu ga e na gauna oya, me yacova mai na gauna oqo. Ni sa oti o ya, e sa mani tekivu sara na kena vulici na nodra Lotu, o ira na lewe ni vanua, e na gauna taumada. E sa biu na i valu, e sa ra Lotu vua na kalou. E ra sa kila na mana ni nodra masu, na Turaga oqo, ka ra sa kila talega na talei ni rarama, e sa laiti ira na tiki ni Vola Tabu. Mai na kena sa tete, ka sa tatara i na nodra bula, na i vakarau ni Lotu, e sa qai mani duka tiko vei iratou na yavusa ko Yasawa, na kena laki vakasamataki lesu, na nodratou dredreta na nodratou kalouvu. E sa ratou tukuna na lewe ni yavusa ko Yasawa, sobu, e sa dua na ka vakaloloma, ni dou sa lai gole ki vua na kalou vu oqo, o koya oqo, e sa bula tu, e sa vosa tu, e lai kauta ga mai na kakana, kauta mai na dakai dina, da mai vaka kei na veimatanitu, vaka malumalumutaki na vei yanuyanu oqo, e sa ra yaco me ra vakarorogo mai, e na vukuna na nodatou kalou vu oqo. O kedatoume tou sa Lotu tikoga, o ratou na yavusa ko Rata, me ratou sa Lotu ga ki vua na kalou, ko e sa lai kau mai oqo. E sa qai dua tale na tadre, e na nodratou nanuma lesu, na yavusa ko Yasawa na nodratou vu. Sa mai vakavuna o ya, na ka e sa mai vakavulitaka o Reteriki, e na i vakavuvuli, ka a lesi taki taumada mai, e na kena a caka na Lotu e Yasawa, e a tekivuna sara ga, o Reteriki na kai Bua, ko a tala mai na Tui Bua, se a solia mai, me mai tekivutaka, se me mai tau yavutaka, se me mai vakatavuvulitaka na Lotu, me yacova mai na gauna e daidai. Ia, e na gauna e sa dau tekivu kina na Lotu, e dau qiri na kena lali. E sa kau mai e dua na lali mai Bua, e sa qari

na lali. Na gauna e qiri kina na lali, e ra sa lako mai, e ratou sa sega ni lako mai na yavusa ko Yasawa, me ratou mai Lotu. E sa dredre tiko vei ratou na nodratou kalouvu, e ratou sa sega ni via veisau tale. O koya na veisaqasawa oqo, e sa mai vakavuna kina, me sa dodonu vakavinaka vei ira na nodra~~x~~ Lotu tiko, e sa qai kaukauwa cake mai, e na nodratou lesu ki na vanua vou, e sa qai tukuni, sa vinaka, e sa dua na ka levu, na noda mai biuta tu vakasakasaka na kalouvu, e da sa qaqa mai kina e na i valu, e ra ra moku mate kina na veivanua, e sa qaqa mada kina o Yasawa, e na gauna oqo, e sa dua na ka vakaloloma, tou sa mai biuta tu na nodatou kalouvu. E sa kaya mai e dua na i liuliu ni Yavusa ko Yasawa. E vakacava ni sa kaya madaga o koya me da biuta. E sa datou cakava oti oqo, me sa vakasukai. Dou sa qai lesutale na kena oga, o kemudou na Bete. Sega, e sa na vakaloloma ga, tou sa duavata madaga, me da tou sa lesutale. Io, sa vinaka, dua na bogi, e ratou sa qai gole, na Turaga ni Yavusa ko Yasawa, ratou laki butakoca na lili, sa ratou qai colata cake na ~~x~~ lali, e na dua na delana, e donumaka tu na lomadonu ni vanua oqo. Na vanua o ya, e ra a dau tikotiko kina vakaivalu na lewe ni vanua oqo, e na gauna taumada ni valu, ni sebera ni cabe mai na Lotu. E bau delana cecere toka, e na delana donu sara i cake, e sa ratou qai vosa na Bete. E sa i iratou ga na lali oqo, e kaciva tiko, na kalou e qai lako vou mai oqo. Me tou sa biuta sobu mada, mekaca, me rawa ni kua tale ni qiri na lali. Me da sa na qarava lesu tale mada kina na kalouvu oqo. E ratou qai biuta sobu, ratou vaqiqica sobu, e na dela ni vatu o ya i ra, e tuvuraki kina na lali o ya, e sega

ni bau kavida na lali o ya, se me bau mavoa. E qai kauti koya na ua na lali oqo. E ra sega ni kila tōka o ira na yavusa ko Rara, e sa qai kauti koya na kui, e sa qai lai kasa yani e na maa ni nodratou koro na yavusa ko Yasawa. E nuku vula vinaka, e yacana tiko na vanua e a kasa kina o ya, o Naisamaki. E ratou yadra mai e na mataka, me ratou laki vakararai, e ratou sa raica ni sa kasa tu, e sega ni mavoa. Ie, e sa qai dua na kalevu oqo, na lali oqo, ke tou baci bera tale, e na baci qiri tale, e ra na baci lako. Tou sa buluta mada, io tou buluta. E ratou sa qai kātaka e dua na kelikeli bula. Na kena qara o ya, e vakasamataki tiko ni rairai sivia tiko na katu lima, na titobu ni vanua e ratou kelia, e sa qai lai biu kina na lali, me qai lai bulu kina. Mai na gauna e ratou buluta kina o ya, na kena sa yali tu o ya, me yacova tu ni kua. Ia, ni sa oti, e ratou sa qai dre tale na yavusa e rua oqo. E sa qai tukuna na Tui Yasawa, sa vinaka. Me ratou sa, dou sa lako mada mai na noqu yavusa. Tou gole mai na noqu yavusa, tou gole tale ga mai na nona yavusa, na yaca tiko ni nona yavusa e na mua ni nona koro, na yavusa ko Rara, e na mua ni koroYawini. E sa ratou qai tiko kina, na mata e na koro ko Tamisua. A yaca tiko ni nodratou i tokatoka, o Yawinikinatalau. E sa qai vosa ki vei iratou na Turaga na Tui Yasawa, dou vakatotolo sara, dou laki tukuna ki vua na Ratu mai Tamusua, na Lotu e da sa na Lotu kina oqo, e da sa kila na kena talei, e sa dua na tiko vei dre, dua na tiko yavavala, keitou sa cakava oqo. Me vakavinaka taki mada, me masulaki vakaukauwa, me ratou yalo vinaka tale mada na yavusa ko Yasawa, qai lai kau tale mai na Turaga oqo. E sa ratou qai lako

na mata ki Tamsua, e ratou lai cabe ki Vale Legu, na Tuvakasuka. E sa qai lai vakaraitaki kina, na veidre ka a yaco. E sa qai mai tukuna kina na Turaga na Ratu mai Tamusua. Sa vinaka, me sa kau mai, nakoro o ya, a se qara mai ki Yasawa. E na baravi ka donu maka tiko na dawa. E sa mani yavala na Turaga na Tinalevu, taura na i tukutuku o ya, e sa mani kau na qase oqo, o Reteriki, me laki maroroi tu mai Tamusua, me ratou veivakavinakataki mada, na yavusa ruarua oqo. E sa qai lako tiko, e sa qai masulaka tiko na turaga oqo, e sa dua na ka na mana ni nona masu, kei ira mai Tamusua, kei na yanuyanuu. Sa mani laki yaco me sa malumu, e sa mani laki oti yani na nodratou vakananuma, na nodratou vu, ni sa vosa vakaukauwa tale tiko ga, na i liuliu ni yavusa ko Yasawa, me vaka ni a sa tukuna oti ki vei iratou na lewe ni nona Yavusa, dou yalo vinaka na Bete, dou yalo vinaka na vo ni vei tokatoka. E sa noqu lewa vei kemudou, mevaka ni a sa tukuna oti na kalouvu, ke sa yaco mai na Lotu, ka lai maroroi ki vua na Turaga na Tinalevu mai Tamusua, au sa kerei kemudou talega, me tou muria madaga na nona i tukutuku na kalouvu. De yaco talega mani vakavu leqa vei kedatou, ni sa vakasala oti vei kedatou. Se vakaevei o ya? E ratou sa mani tukuna sara, o sa vinakax vakalevu, sa vinaka vaka levu. Ratou sa cabe tale yani ki vua na Turaga na Tui Yasawa me ratou laki tukuna, me ratou sa vakamalumalumu taki kedatou, me sax vakatau ga ki na nona lewa, me vaka ni tou sa solia oti talega na nodatou kaukauwa, me sa noda Tui, ka me noda Turaga talega na Tui Yasawa. Me sa noda kalou talega ni noda vanua, nakalou ka sa qarava, koya e sa mai tukuna na nodatou Bete. Me rawa ni vinaka

kina ka tou qaqa, e na gauna ni valu e sa lako tiko oqo. E sa qai mani yaco me vaka kina, e sa mani sema saraga o ya, me sega vata talega kina, na yavusa ruarua oqo, me baleta na Lotu. Ia, ni ratou sa masu tiko, ratou sa Lotu, e ratou sa Lotu kece sara, e sa dei vakavinaka. E sa qai talatala tale, na Turaga na Tui Yasawa, kei iratou na mata ki Tamusua, o ratou na tokatoka o Yawinikinatalau. Ratou sa gole sara, ratou laki cabe tale, ki vua na Turaga na Tinalevu, e sa vinaka na tiko mai Yasawa, e sa oti na veidre. E ratou sa loma vinaka, e sa tetevi iratou talega na rarama ni kalou, e sa oti talega na nodratou vakananuma na kalou-vu, e sa qai mua donu na nodratou i tovo ni mua yani, e sa ratou cabe ki vua na Turaga na Tui Yasawa, e sa ratou laki tukuna, ni ratou sa na Lotu ki vua na Kalou, ka ratou vakarorogo talega ki vua na Turaga na Tui Yasawa, me vaka e sa soli oti, na i tutu, kei na cakacaka, e ratou sa na dau qarava, na ka kece e baleta na lewa mai Vale Hevu. E sa mani tukuna na Turaga na Tinalevu, o sa vinaka sara vaka Hevu. E ra sa qai kauta tale mai vakavanua, na vanua o Tamusua, na qase oqo o Feteriki, e sa mani mai tawa tale na nona vale ko e sa caka oti, o Nakakoso, e sa mani mai qiri tale tiko na lali. E sa mani qai yaco mai na lewa mai Bua, vei iratou na i Talatala, mesa tete cake, sa rabai levu sara na Lotu. E sa qai mai vakadavori na i davodavo ni kena tekivu, me sa lako mai na i Talatala, e sa mani yaco mai na i Talatala. E sa qai tekivu na kena vakagolei na qaravi ni Kalou, kei na Lotu, me ra vakaitavi taki kinana nona tamata, e sa vinakati me dua na koronivuli. E sa mani caka kina e dua na koronivuli mai Bua, mai

Nadevo. E sa tekivu kina me ra vuli kina, o ira na lewe ni vanua ogo. Ia, ni ra sebera mada ni laki ni sebera mada ni tekivu na vuli, e sa ratou gole sobu na Turaga na Tui Yasawa, nanona i lawalawa, me sa lotutaki na Tatu Yasawa. E sega ni lako vaka i valu. E lako sara ga na nona waqa na Tui Yasawa, e laki kele ki vua na Turaga na Tui Drele, ka vaka i sulu e na Lotu, ka gole sara ki vua na Turaga na Tui Yaqeta, ka gole sara, me lai gole sara ki vua na Turaga na Tui Marou, na Tui Naviti. Ka gole sara ki vua na Tui Waya. Ia, e na nona qai gole ki vua na Turaga na Tui Waya, e sa totolo mai na Lotu ka lako mai Tailevu, ka lako mai ki vua na Ka Levu na Tui Nadroga, ka ratou Lotu kina na Turaga mai Vuda. A sa mai tuvai valu kina vakalotu na manua, me ratou valuti mai Waya, o ratou na koro tiko, e na ulunivanua. Me vaka ni da soko, e da sarava tiko na ulunivanua ni yanuyanu o ya, e ra vaka i tikotiko kina e na gauna ni valu, o ira na lewe ni vanua vaka turaga. E sega ni rawa vakadua mera kabati rawa, e na i valu ni Lotu. E ratou iaia na manua, e na valu ni Lotu, ratou vuaviri taka na nodratou tiko, e sega ni rawa. Ra mani tovolea me ra cabe yani o ira na sobu yanu e na manua, e sega ni rawa. Ni kele yani na ~~x~~ nodra waqa, e ra gutugutuva mai na walai na veivalu~~levu~~ ogo, e ra vakaqiqica mai na vatu, ra mate e so, ra suka lesu tale. O ya e ra lako mai Nadroga, na lako mai Vuda, e sega ni rawa. Ia, na gauna e sa lako yani kina na waqa ni Lotu mai Yasawa, na waqa ni Viti, nona na Turaga na Tui Yasawa, e sa qai biuti Naviti yani, e sa kilai sara tiko mai e na ulunivanua. E sa tukuna tiko na kalouvu mai Waya, e sa lako mai ogo na Turaga na Tui Yasawa. Dou

sa lako sobu, mo dou lako na Matanivanua mo dou lai wawa. E sa qai ratou lako sobu na Matanivanua. Me siro sobu mai na matasawa e vakatokai tiko o Vuwai. Na matasawa o ya, e tiko saraga e na baranix ni vatu, e dredro x muria tu e duana gusu ni wai lailai, e dua na vuni balawa, na vanua e mai dabe toka kina na qase oqo. E na gauna au vakatawa tiko mai kina i Waya, e vakaraitaki sara vei au na vanua oqo. Qai kele mai na waqa ni viti, e sa wawa tu yani na Matanivanua. Keitou sa lako mai ulunivanua, e sa kilai tiko na lako mai, i kemuni na Turaga na Tui Yasawa. E sa tou mai gole cake. E ratou sa mai gole sarana Turaga na Tui Yasawa, kei iratou na Matanivanua, e nawaqa tiko ga oqo na Lewaduadua. Ka cabe sara ki ulunivanua, sa lai vakatau tukutuku, ka tukuna ki Yasawa. E sa lako mai na Lotu, mo dou sa Lotu, vinaka vakalevu. E kena i vakarau e sa na vaka oqo. E sa na dau qiri na lali, ni soqo vata mai, e sa na wiliki na i Vola Tabu, e sa na ia sara na masu. E da masu tiko, vua na kalou, ko e tukuni tiko e na i Vola Tabu. Oi, sa vinaka, e sa mana sara, ka sa vakadinadinataki, e sa totolo sara, e sa yaco sara kina na veilomani, e sa na yaco mai kina na veirogorogoci, e sa na yaco maikina na veivukei, me vaka e sa caka tiko e na nomudou vanua mai cake, sa vinaka vakalevu. E sa mani lesu tale na Turaga na Tui Yasawa, ka soko sara ki Viwa. E sa kilai tale tiko ga mai Viwa, e ratou sa vakaisulu tu mai Viwa, e sa robota na yanuyanu kece. E sa suka lesutale mai na waqa, ni sa lotu na Yatu Yasawa. E sa qai yaco mai na lewa mai Bua, me sa tara na koronivuli. E sa mani tara kina, me vaka au sa tukuna oti toka mai cake, e ra sa mani lako na lewe ni veiyanu

yanu oqo, me ra laki vuli,, E na gauna o ya, e so na qase e ra tu oqo i Yasawa, na yaca mai Vanua Levu, e ra vakayaca tu kina, E tekivu sara mai Waya, meyacovi Viwa, me yacovi Yasawa i Rara oqo. Ni sa tekivu na Lotu e na gauna o ya, e sa tekivu, me taba cakacaka tu o Yasawa i Bua. Ia, e toso tiko na Lotu, me yacova na gauna e sa kaukauwa vinaka kina, me yacova ni sa vakaillesilesi mai kina na i Talatala, ka sa yaco tiko na veitosoyaki ni lesilesi ni Talatala. E sa buli cake na veitabacakacaka, e sa tiko na veiliuliu ni veiwasewase, ka sa qaravi tiko na kena cakacaka, e na gauna e sa lesi kina o Tomasi Baker, me sa i liuliu ni wase wase ko Vanua Levu, mai na gauna e se Tabacakacaka o Yasawa ki Bua, e sa lako yani na Turaga na i Talatala oqo, me rai cakacaka yani. E tekivu ki Yasawa, me gole sobu, me yaco sara i Viwa. E ra papitaiso mai Viwa, e so na gone mai Viwa, e na gauna o ya, me yacova mai na gauna oqo, na yacai Tomasi Baker, e se vakayacani tu ga me yacova mai na gauna oqo. Na nona lesu mai o ya, e na nona lesu tale ki Bua, e sa mai gole sara me laki Veivakalotutaki i Colo. A mani yaco sara kina, me laukana o koya. Ia, o ya e sa i kaciva ni Talatala, me mai liuliu e na wasewase ko Bua. Sa qai laki laukana kina o Tomasi Baker, e na nona lesu tale tiko mai ki Yasawa. E sa mani qai tubu cake na Lotu, ka yaco me sa lewai, me sa vakarawarawataki ni sa rui maliwa yawa, na vanua oqo o Yasawa vata kei Bua. E dredre nanodra i lakolako mai na i Talatala, na kedra i sau, e na gauna o ya. E sa qai nanumi, me sa vakarawarawataki, me sa gole na Yatu Yasawa, me sa Tabacakacaka o Yasawa, e sa mani qai vakakina. E sa mani gole me sa Tabacaka-

cakacaka o Yasawa. E sa tiko na kena i Talatala mai Yasawa. E sa dua ga na i Talatala mai Yasawa, e na veiyanuyanu o Yasawa taucoko. E dua na i Vakatawa e na yanuyanu o Naviti, e tiko mai Marou. Ka toso tiko, e sa qai dua tale na i Vakatawa mai vua na Turaga na Tui Naviti, e sa tiko mai Kese. A sa qai dua na i Vakatawa, ka lai vakaitikotiko, me lai qarava na yanuyanu o Waya, ka laki vakaitikotiko mai Natawa, ka laki vakaitikotiko mai Lomati. Ka dua sara, ki vua na Turaga na Tui Viwa. Mai na gauna e sa tubu cake kina na Lotu, e sa toso cake tiko, e sa vakae dredre vakalevu na veitosoyaki, e sa qai vaka e tovohei tiko na sasaga vakaLotu, me vakarawarawa taka na nodra vukei, na i Talatala, me vakarawatawataka na veiqaravi. E sa dua na bose, e sa mani vaka donui kina, me sa gole na Tabacakacaka o Yasawa, me sa Tabacakacaka o Ba. E sa toso tiko, e sa mani nanuni kina, me sa Tabacakacaka kina o Ba, o Vuda, o Nadroga. Ia, na gauna o ya, e sa mani ra laki bose, me ra dau laki bose tiko i Ba, sa lako tiko kina e dua na i Talatala. Nai Talatala, ka i kavitu tiko ni Talatala, mai Yasawa ki Uluikavoro. O ya na i kavitu ni Talatala mai Yasawa. O Kemueli Uluikavoro o ya, e na gauna e sa lesu mai kina e na bose, e sa ratou mai drete toka mai Marou. E sa mani tukuna na Turaga na Tui Marou, mai cegu vakalailai ga o ya, e sa tukuna sara, e sa na dabe tale tikoga vei kedatou na i Talatala, me datou sa na qarava. E sa na qai kau ga ki vua na Turaga na Tui Yasawa, me sa tiko tale ga i ke na i Talatala, me sa tiko tale ga i ke na i Talatala, se me sa rua na i Talatala. E sa vaka rawarawataki vakao ya. E ratou sa mani veisolisoli na vanua ogo,

baleta ni vanua veiwekani, ka vanua Tovaka, na vanua turaga o Marou, kei na yavusa o Rara. Na yavusa ko Rara, me vakatekivu mai na vanua o Tamisua, o Nabukeru, o Dalomo, kavaka kina o Matacowalevu, o Marou, O Malevu, o Somosomo. Na vuna na veiwekani o ya kei na vanua vata o ya, na noiratou sa dreta na i Talatala me sa dabe i kea, e sa ratou mani cavu i titoko mai na Turaga na Tui Marou, me lai tukuna ki vua na Tui Yasawa, koya ka tiko mai Yasawa, me sa tiko mai Marou. E sa maki vakadonui tale e na dua tale na bese, sa mani yaco vakakina, me sa tiko ga mai ki Yasawa na i Talatala, ka dua tale mai Marou. E sa qai tubu cake na sasaga me vakarawarawataki, e sa mani dua tale na i Talatala mai Waya, ka laki dua mai Viwa. E sa qai mani yaco, me yacova tiko e na gauna ogo, me sa tiko e Marou na i Talatala qase. Ia, na i Talatala dina ga, ko e tekivu e na gauna e a cabe kina na Lotu, ko e Talatala tudei tu, ka Talatala tikotiko ni Talatala qase duadua, mai na gauna e cabe mai kina na Lotu, e tiko mai Yasawa i Rara. Mai vua na Turaga na Tui Yasawa. Ia, mai na gauna o ya, e na gauna e sa Vakalotutaki kina, me yacova mai na gauna ogo, e Tabacakacaka tu e na Yatu Yasawa, mai na i tekivu o ya, meyacova tu na siga e daidai. O ya na kena baleta, na i talanoa ni kena lai kau mai na Lotu.

-- E taleitaki dina sara na nomu vakamacala. Au rogoca, na ka e baleti Seseia, vata kei iratou na kena Bete, mai Nasueta. E vaka cava na kena dau qaravi, na nodrau veimaliwai. Me vaka ni o tukuna tiko, e so e dau qaravi koya, na nona vale, na veika kece vakao ya. E vakacava na nodrau veimaliwai o rau ogo?

Na veimaliwai e na nodratou dau qaravi koya, o iratou na kena Bete, e sa dau kena i vakarau ga. Na gauna me sa raica kina e dua na ka na kalouvu, baleta na i valu ni lako mai e dua na meca, e na vanua vakaYasawa, e sa na dau vosa o koya, e na loma ni lalaga. E na voqa tu ga mai na lomana. Kevaka e ratou dau raica na Bete, e sega ni laurai na yagona.

-- Oi, e sega ni laurai?

E sega ni laurai, e rogo tu ga mai na lalaga ni vale. E vosa tiko ga mai, me vaka na nodatu veivosaki tiko ga mai oqo. E va toka o ya na kena i vakarau. Ia na nodratou vosa me ratou tarogi koya, e sauma talega mai o koya, me vaka na kena daru cakava tiko oqo.

-- Ni sa kau mai na kakana, e kakana dina saraga?

Na kakana dina saraga.

-- Da raica ga na kakana?

Da raica ga na kakana. E na gauna, na i kavica beka ni ratou mai kaba o ratou mai vua na Tui, na vanua e qali kece vaka Macuata, e na gauna e sa toso mai kina i loma, na gauna e sa kune kina na dakai, e sa butakoca tale ga mai na dakai. Na vala katakata ko e se bau laurai, ka bula tu vakaitukutuku e na gauna oqo, na nodratou sa kurabui mai Macuata, na kena sa vanai, na kena sa vaka yagataki na dakai, na kena sa kuvucake yani, e lai qiqi sara e dua. E sa lako sara tu na dra, e sa mate sara. E ratou sega ni kila, na dakai o ya, e ratou kauta mai na kalouvu oqo. Ko a sega ni rawa saraga kina o Yasawa, e na cakacaka ni nona lai kau mai na nodratou i yaragi ni valu oqo, ka kauta mai o Sesetia. Ia

na kena i vakarau ni nodratou nanamaki na Bete, e ratou na rai ga mai, ratou na rai^{ca} sara na sova. E na lili tiko ga i matadravu.

-- E na dua ga na vale?

E na vale ga nei koya na Bete. E sa ratou raica ni sa dua na ka e sa babasogasoga tu, e ratou sa na kila sara, e dua na ka ogo. Ni ratou tauraga, e sa na rogo sara mai, oqori na kena i caka caka, e va ogo, e va ogo, me vaka na dakai, kei na kena ga^{au} talega.

-- Oi, e taleitaki sara, na nomu i vakamacala me baleta na vu ogo o Sesetia, au vakabauta ni sa rairai koya sara beka ga o yak^u na levu ni vakamacala o na solia, me baleta na kena kau mai na Lotu, e vu mai vei koya na vu ni Nasuwa ogo o Sesetia. Au sa vakavinavinaka sara kina vakalevu vei iko, e na vuku ni talanoa rogo vinaka, o sa mai biuta ogo, me baleta na vu o Sesetia. Au sa kerekere tale tiko ga vei iko, de mani dua tale na gauna, keu na wavoki mai, o na tu vakarau tu, mo na qai solia tale ~~e~~ so na i tukutuku me baleta na veika e yaco tu vei ke da e na gauna e liu.

SA OTI.